

LEEFTIJD, HERKOMST EN AFSTAMMING VAN EEN COMPAGNIE KEURLINGEN IN DE KASSELRIJ IEPER

Voor de eerste helft van de 17de eeuw vindt men talrijke lijsten van soldaten of weerbare mannen. De troebele tijden zullen hier wel debet aan zijn. Meestal vermelden deze monsteringsrollen, opgesteld per parochie, van de mannen alleen het wapen dat zij kunnen hanteren. Veel meer gegevens dan de naam van de betrokkenen halen we niet uit de lijst.

De hier onder gepubliceerde lijst is in dit opzicht uitzonderlijk. Zij geeft voor de meeste soldaten immers naast de woon- en herkomstplaats ook de leeftijd en bovendien ook nog de voornaam van de vader, wat genealogisch toch wel zeer interessant is (1).

Het opstellen van de lijst kadert in de strijd van de landvoogd der Zuidelijke Nederlanden tegen de Verenigde Provinciën en de Fransen. Deze laatsten hadden zich in 1635 voorgenomen om de Spaanse Nederlanden onder zich te verdelen.

De hieronder gepubliceerde lijst betreft een monstering van een compagnie keurlingen. Op te merken is het verschil dat bestaat tussen "weerbare mannen" (mannen tussen 20 en 50 of 60 jaar oud) en "keurlingen": van deze laatste werden de contingenten per repartitie over de parochies verdeeld en de manschappen werden door het lot aangeduid (2). De hieronder gepubliceerde lijst bevat wellicht ook huurlingen: we zien meerdere soldaten van verder afgelegen herkomst: we vinden twee soldaten afkomstig van het Land van Waas, talrijke Noord-Fransen en zelfs twee Italianen! De oudste strijder, Caerle Acquet is zesenvijftig, de jongste, Pieter Beccoene van Roeselare, zestien.

De lijst werd opgemaakt op 10 juli 1637, nauwelijks twee dagen na ontvangst van de opdracht van de Raad van Vlaanderen en 5 dagen na het bevel van de landvoogd. Alleen burgemeester Zeghers van Roeselare excuseert zich voor het feit dat hij in die korte tijd zijn aandeel keurlingen nog niet heeft kunnen samenstellen. Een tiental dagen later blijkt hij dan toch vijftien soldaten geronseld te hebben.

De compagnie bestaat uit een kapitein met page, een "alpheris" (vaandrig) met supporteur, twee sergeanten, een tamboer (trommelslager) en 120 soldaten. Zij worden vermeld met hun wapens: roer of vierroer: geweer met vuursteen, in andere lijsten snaphane genoemd, in tegenstelling tot lontroeren (met lont), musket, rapier (fr.: rapière: degen), of spysse (spies).

Deze lijst kan in verband gebracht worden met de lijst der weerbare mannen van de kasselrij Ieper van juni 1638, onlangs gepubliceerd (3).

P. DONCHE

(1) RAB, Kasselrij Ieper, 2de reeks, nr. 171, 16de stuk.

(2) P. HUYS, Weerbare mannen in de kasselrij Oudenaarde, in: Vlaamse Stam, 22ste jg., nrs. 7-8 (juli-augustus 1986), p. 303, voetnoot 7.

(3) G. DEMUYNCK, Weerbare mannen in de kasselrij Ieper Anno 1638. (1989).

Monsternynghe van den Compagnie keurlyn gen upghenomen bij mijne heeren Baillieu en de Schepenen van de Zale en de Casselrie van Ipre In vol doenynghe van den brieven van de Raed in Vlaenderen van den vij. en Juny lesten relatiefve den gone van zijne Coninklijke Hoocheit van den vijften der selv(er) maend, de andere naerghevolghde brieven van de zelve(n) Raed

present Jo(nkhee)r Albert Cornelis van Hemers heere van Meerbeke Bailliu, M(ijn)h(ee)r Frans Ruder heere van Waterleed als voorschepen en de m(eeste)r Jan pensionaris desen x. en July xvj. c. zevenendertich

Capitain
Jo(nckhee)r Hinderic de Longheville
zijn paige

Alpheris (n.v.d.r.; vaandrig)
Jo(nckhee)r Joos Lamsaen
zijnen supporteur

Sergeanten
Mathijs Hoed
Gherard Janssen

Tambour
Jacques Berten Rap. iij Lbs

Simple soldaten
Ende cuurlyn gen

Herman Seghers vierroer
Jan van Leingeel vierroer Rapiere iij Lbs gheest(imeert)
Jacques Beck vierroer
Jooris Maerten vierroer
Michiel du Puis vierroer
Lucas Cardinael vierroer
Martin Lermine musquet
Pieter Lauwers vierroer Rapiere gheestimeert iij Lbs
Pieter de Backere musquet
Maillard de Prince musquet
Jaques Hekelbeke musquet
Jan Cousin Musquet
Marijn van Nieukerkcke eyghen vierroer
Pieter Mahieu eyghen vierroer
Jooris Mahieu musquet
Noel Donce musquet
Fran(ciscus) (Ver)haghe vierroer

Jacob Diericxsen oud 49 jaren
ghebooren van Weerde musquet Rap(ier) iij Lbs
Pieter Hoed fs Mathijs van Zillebeke
oud 19 jaren vierroer

Jan de Keerle van Cromenenelst
oud 48 jaren Spijsse Rap(ier) iij Lbs
Anth(oni)s Ruebens fs Jan van Ipre
oud 24 jaren musquet Rap(ier) iij Lbs
Christiaen Cornelis oud 20 jaren fs Christiaen
van Langhemarck Roer Rap(ier) iij Lbs
Robert Smet fs Jan van Middelburgh
oud xxxvij jaren musquet Rap(oer) iij Lbs
Marijn Marselle fs Passchier oud xxij jaren
van Moorslede musquet Rap(ier) iij Lbs
Mathijs Roussart fs Ph(i)l(ips) oud xxvij jaren
van Vlamertyn ghe musquet Rap(ier) iij Lbs
Guillames Melis fs Jacob oud xx jaren
van Vlamertyn ghe Roer Rap(ier) iij Lbs
Jan Routtier fs P(iete)r van St.-Gillis int Land van Waes
oud 25 jaren musquet Rap(ier) iij Lbs
Caerle Acquet fs P(ieter) oud Lvj jaren
van Boezyn ghe Spysse Rap(ier) iij Lbs
Jan Verbeke fs Daniel oud 24 jaren
van Berchem musquet Rap(ier) iij Lbs
Jon(nkhee)r Joos van Steeland van Ipre spysse
Jan Filleul fs P(iete)r oud xxij jaren
van Dranoultre Roer Rap(ier) iij Lbs
Robert Wame fs Robert oud 25 jaeren
van Zillebeke musquet Roer iij Lbs
Ph(i)l(ips) de Laurenci Italiaen musquet
Adriaen La Vie Italiaen musquet
Anth(oin)e Wauti fils d'Anthoine oud xxxiiij Jaren
van Armentiers musquet
Ancelme Toutvoile fils Nicollas oud xL jaren
van Armentiers musquet Rap(ier) iij Lbs
Fran(ciscus) Winnebroot fs Claeis oud xx jaren
van Dixmude Roer Rap(ier) iij Lbs
Jooris de Proost fs Claeys oud xix jaren
van Boezyn ghe Roer Rap(ier)
Pieter Six fils de Calixte d'age de xviiij ans
de Coueur Roer Rap(ier)
Andries Meuris fils de Pierre d'age de 25 ans
d'Arquinghien musquet
Passchier Roussel fs Augustin oud xx jaren
van Passchendale Roer Rap(ier) iij Lbs
Jan van Ghewae fs Jan oud xxij jaren
van St. Jacob Roer Rap(ier) iij Lbs
Jan Ghemaere fs Berthelomeus oud L jaren
van St. Jacobs Roer Rap(ier) iij Lbs
Julien de Four fs Huughe d'age de xxv ans
van St. Pol musquet Rap(ier) iij Lbs
Adriaen Waeye fs d'Adriaen d'age de xx ans
de Maubeuge Roer Rapiere iij Lbs

Andries Mabbekke fs Jan oud xxxiiij jaren
 Langhem(arck) eyghen vierroer
 Jacques Orquie fs de Piere d'age de 23 ans
 de Mouchin Roer [doorstreept] musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Roussel fs Augustin oud xix jaren
 van Passchendale Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Alexander de Forge fs Alexand(er) oud xxj jaren
 van Passchendale Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Pieter de Mates fs Jaq(ues) oud xLiiij jaren
 van Boezyn(ghe) musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Fermin fs Michiel oud xxiiij jaren
 van Rousselare Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Lermine gs Jan oud xxij jaren
 van Passchendale Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Jaques Carette fs Adriaen oud xx jaren
 de Moucron Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Hennion fs de Romein d'age de xx ans
 de Deulemont Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Caerle van (der) Heyde fs Joos oud xxij jaren
 van lpre musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 H(eindri)c Verwanten fs Jaques oud xxxvj jaren
 van lpre musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Jan du Moulin fs Jan oud xxiiij jaren
 van Passchendale eyghen vierroer Rap(ier) iiij Lbs
 Adriaen Chansen fs Jan oud xx jaren
 van Armentiers musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Christiaen Turby fs Christiaen oud xx jaren
 van Sta[d]en Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Rakboon fs Mahieu oud xviiij jaren
 van Sta[d]en Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Kynderzone fs Joos oud xix jaren
 van Sta[d]en Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Charles Gherry fs Fran(ciscus) oud xx jaren
 van Rissel Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan le Roye fs Jan oud xxviiij jaren
 van lpre musq(uet)
 Jan de Hoorne fs Jan oud xx jaren
 van lpre musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Pieter de Vlier fs Do . . . oud xxv jaren
 van Rousselaere musq(uet)
 Lucas Loosvelt fs Michiel oud xxj jaren
 van Rousselare Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jooris Mounau fs Maillard oud xvij jaren
 Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Pierre Begin fs Jeroom oud xxij jaren
 van Gheelvelt musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Guillames Parmentier fs Claeis oud xLvj jaren
 van Boezyn(ghe) Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Claeis Beccoene fs Jan oud xx jaren
 van Rousselare Spysse Rap(ier) iiij Lbs

P(iete)r Beccoene fs Jan oud xvj jaren
 van Rousselare Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Maerten de Vlier fs Do . . . oud xxij jaren
 van Rousselare musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Vaes fs Vaes oud xxij jaren
 van Zillebeke Roer
 Guillen Mouvanet fs Maillard van Zillebeke
 oud xxj jaren Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Bertholomeus Drossy fs Berthel(omeus) oud xxix jaren
 van Voore . . . Spysse Rap(ier)
 Anth(oni)s de Leu fs Arnould d'age de xxiiij ans
 de Douaij Roer Rap(ier)
 Ph(ilip)s Lambert fs Jan oud xviiij jaren
 van Estrun Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Eesten fs de Charle d'age de xxxv ans
 d'Armentiers musq(uet)
 Jan de la Rue fs Jan oud xxv jaren
 van St. Jacob musq(uet)
 Jan del Porte fs de Glaude d'age de xxxvij ans
 de Waucourt musq(uet) Rap(ier)
 Francois Fleurbay fs Jaques oudt xxj jaren
 gheboren ban Langhe(marck) Rap(ier)
 Louys Guitters fs Pauwels oud xxvj jaren
 van Ghend musq(uet) [doorstreept] Spysse Rap(ier)
 Ghelande Ledewein fs Jan oud xxvij ans
 d'Armentiers musq(uet) Rap(ier) iiij Lbs
 Jaques de Baenst fs Michiel oud xLiiij jaren
 van lpre musq(uet)
 Fran(ciscus) Franco fs Pieter d'age de xix jaren
 van Rijssel Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Carrein fs Nicolaes oud xix jaren
 van Gheelvelt Spysse [doorstreept] Roer Rap(ier) iiij Lbs
 Jan Soaibart fs Anth(oni)s oud xxxvij jaren
 van Langhemarck musq(uet)
 Marcq Crepel fils de Mathijs d'age de xxxiiij
 de Comines Spysse Rap(ier) iiij Lbs
 Jan van Hove fs Jan oud xLviiij jaren
 van Langhemarcq Spysse Rap. iiij Lbs
 Anth(oni)s Quaetbos fs Jans oud xviiij jaren Spysse
 Jaques Laleman fs . . . oud Lij jaren
 van Zonnebeke eijghen vierroer Rap(ier) iiij Lbs
 Jo(nkhee)r Fran(ciscus) van Roode Spysse
 Logier Marien fs Pauwels oud xxxj jaren
 van Zele Spysse
 Joos Maerten fs Joos oud xxix jaren
 van Gheelvelt musquet
 Laurens Rotier fs Pieter oud xxij jaren
 van St. Pauwels musq(uet)
 Michiel Ghendbrugghe van lpre eyghen musquet
 nemaer bandeliere en(de) forquette van(de) Casselrie

Rogier Bruunsten fs Passchier oud xxij jaren
van Hooghlede Roer

Ten zelven daghe den Burghemeester en(de) pensionaris Zeghers van Rousselare heml(ieden) excuseren heurl(ieden) qoute In(de) Cuerlyn(ghen) om(m)e den cortheit des niet thebben connen zenden, nemaer dat zij hopten die morgen te connen doen volghen, es heml(ieden) tzelve ter dezer warf en(de) zonder te treiken in consequentie gheaccordeert,

Den xliij.en July 1637 zijn de naervolghen(de) personen ghezonden tot
(ver)vullyn(ghe) van(de) compagnie

Michiel Mignot met een vierroer
Jan Pollet musquet en(de) Bandeliere zonder forquette
Jan de Sobrys spysse
Pieter van Elverdyn(ghe) Spysse
Jan Vlaminck fs Jan oud xxij jaren in t . . .
en(de) heurl(ieden) gagien zijn beyaelt tot en(de) metten bovenschreven) daghe,

Den capiteyn bij zynen brief van(den) 21 der zel(vde) maend adverteert dat die van Rousselaere hebben ghezonden vijfthien mannen.

CIVILITÉ-LETTERTYPES

ALS MODEL VOOR GOTISCH CURSIEVE SCHRIJFVORMEN

Een moeilijke opgave waarmee elke genealoog geconfronteerd wordt wanneer hij in zijn onderzoek bronnen raadpleegt uit de zeventiende of daaraan voorafgaande eeuwen is het lezen van het oude handschrift. Tot halverwege de achttiende eeuw lijken de schriftvormen nog wel enigszins op hetgeen hem zelf in de lagere school aangeleerd werd. Ons huidig schrift is immers de afstammeling van het humanistisch schrift dat in de loop van de 18de eeuw in de Nederlanden ingang vond. Dit schrift verdrong toen geleidelijk aan het voor ons veel moeilijker leesbaar gotisch schrift (1).

Vergelijken we de geschreven lettervormen uit de 17de en 16de eeuw met de gedrukte vormen uit dezelfde tijd, dan stellen we een groot verschil in leesbaarheid vast, die niet alleen te wijten is aan het persoonlijke en onregelmatige karakter dat nu eenmaal aan elke handgeschreven tekst eigen is. Met slechts een minimale inspanning kunnen we een gedrukt boek uit bv. de 17de eeuw lezen. Toch was het voor de modale geleterde man of vrouw in die tijd wellicht eerder het tegenovergestelde. De handgeschreven gotische cursieve lettervormen, die men uiteraard het eerst leerde lezen (en/of schrijven) verschillen veel van de gedrukte lettervormen, die geïnspireerd waren op Italiaanse modellen.

Er is in de vroege geschiedenis van de typografie een kortstondige periode geweest waarin men ook lettertypes ontworpen heeft die het dan gangbare handschrift, dus het gotisch cursief schrift imiteerden.

In gedrukte teksten is de verschijningsvorm van een letter doorheen het hele drukwerk constant. Dit is zeker voor modern drukwerk zo. In oud drukwerk kan de letter nog wel enigszins verschillend zijn naargelang de positie van de letter in het begin, midden of einde van een woord. Doch het betreft slechts een zeer klein aantal varianten per letter. Men treft dus in een handschrift imiterende drukletter het model aan van de ideale geschreven letter. Voorbeelden van dergelijke drukken kunnen dus een goede bijkomende hulp zijn voor het leren lezen van het oud schrift. Dit is dan ook de reden waarom wij op de handschrift imiterende drukletter even de aandacht willen vestigen.

Deze handschrift imiterende lettertypes zijn bekend onder de verzamelnaam *Civilité*-lettertypes (2). De benaming *civilité* vind haar oorsprong in de titel van een werk van Erasmus: *De Civilitate Morum Puerorum Libellus*, voor het eerst te Bazel uitgegeven in 1530, een boekje over de wellevendheid bestemd voor de opvoeding van de kinderen. Veel vertalingen of bewerkingen van dit boek en andere boeken over opvoeding werden vanaf de tweede helft van de 16de eeuw in dit geheel nieuw

(1) Over oud schrift, zie bv. A. GHYSELBRECHT, Oud schrift, in: *Vlaamse Stam*, 1982, pp. 463 e.v., 509 e.v., 583 e.v. en 1982, pp. 23 e.v., 96 e.v., 207 e.v., 251 e.v., 323 e.v.; E. STRUBBE, *Grondbegrippen van de Paleografie der Middeleeuwen*, Gent 1964.

(2) Over de *civilité*-lettertypes bestaat een beperkte literatuur: M. SABBE en M. AUDIN, *Les Caractères de civilité de Robert Granjon et les imprimeurs flamands*, Lyon 1921, heruitgegeven en aangevuld onder *Die Civilité-Schriften des Robert Granjon in Lyon und die flämischen Drucker des 16. Jahrhunderts*. Wenen 1929. Over typografische schrijfboeken en meer bepaald de *civilité* in de Nederlanden: H. de la FONTAINE VERWEY, Typografische Schrijfboeken: een Hoofdstuk uit de Geschiedenis van de *Civilité*-letter, in: *De Gulden Passer*, nr. 39 (1961) pp. 238-362. Het ruimste overzicht, met o.a. opgave van een lijst der werken gedrukt in dit lettertype, dat Frankrijk, de Nederlanden, Engeland en Duitsland behandelt is: H. CARTER and H.D.K. VERVLIET, *Civilité Types*, The Oxford University Press, 1966.

soort handschrift imiterend lettertype gedrukt. Sommige werken waren zowel gericht op de opvoeding als op het eigenlijk aanleren van het lezen en schrijven, hetzij als handboek ten dienste van schoolmeesters, hetzij voor zelfstudie. In de 16de en 17de eeuwse scholen begon men de kinderen te leren lezen en daarna pas met onderricht in het schrijven. Er waren echter vele scholen, zoals de meisjes-scholen, waar men alleen maar leerde lezen. Er waren dus velen, die wel lezen, maar niet schrijven geleerd hadden en daarom op latere leeftijd behoefte voelden de schrijfkunst machtig te worden. Hierin voorzagen de boeken, die men typografische schrijfboeken noemt.

De Fransman Robert Granjon ontwierp als eerste een civilité-lettertype voor zijn in 1558 te Lyon gedrukte *Civilité Puérile*. Hij noemde zijn lettertype *lettre françoise*. Deze nieuwigheid werd vrijwel onmiddellijk ook in de Nederlanden ingevoerd. Het volgende jaar reeds, in 1559, sneed de Antwerpse drukker Ameet Tavernier, een handschriftletter en noemde het nieuwe lettertype konsekwent "geschreven letter". Hij nam het toen in Vlaanderen gangbare handschrift als model, waardoor het iets minder sierlijk en steviger is dan de letter gesneden door Robert Granjon. Het bevat ook meer archaische vormen van letters of lettergroepen. Zijn letter had veel succes, meer dan in Frankrijk het geval was, omdat de gotische letter in de Nederlanden een belangrijker plaats behield dan in Frankrijk, waar de lettertypes van Italiaanse origine reeds oprukten. Daarom ook verliet Granjon enkele jaren later Lyon om naar Antwerpen te komen, waar hij zowel met de drukkers Plantin als diens rivaal Willem Silvius samenwerkte.

Het Civilité-lettertype werd voornamelijk gebruikt voor enkele welbepaalde genres boeken: stichtelijke geschriften, schoolboeken met evangelische strekking, ontspanningslectuur voor de burgerij en typografische schrijfboeken. Dat de boeken van opvoedkundige strekking, ook evenzeer het leren lezen en schrijven als doel hadden, blijkt uit de voorrede van Tavernier in zijn uitgave van Cornelis Crul's "Eenen gheestelijcken A.B.C. ghetogen wt de Psalmen van David, zeer nut, oorbaer ende nootsakelijck allen Christen menschen, en sonderlinge den jongen scholieren, om den selfden van joncx op memorialijck te leeren, tot versterckinghe ende stichtinghe van haren teeren verstandt.", zonder jaar van uitgave, maar vermoedelijk gedrukt in 1562-1563. Ameet Tavernier schrijft in zijn voorrede (fig. 1): "Ameet Tavernier den leser saluyt. Aenmerckende datter veel kinderen met sonderlinghen gheest en gratie begift zyn, die welcke (door tegenspoet der fortuynen) de macht niet en hebben ter scholen te ligghen, waer door sy tot haerder grooten schaden ende verdriet arme onghelereerde en idioten blijven: Dit bedenckende heeft my goet ghedocht eenighe hulpe ende bijstant hen te doen met sommige exemplen ende materien na dordonantie vanden A.B.C. dienende haerder jonckheyt, waer door zy mogen ghemackelijck ende met cleynen cost leeren ende schrijven. U biddende desen mijnen arbeyt in dancke te nemen, den welcken ick hen met goeder herten ende affectie toeschrijve en mede deele. Hier mede blijft Gode bevolen."

Daaronder drukt hij het gehele alfabet in onderkast en kapitaal af, met voor vele letters ook variante schrijfvormen. Hij vergeet echter, ten behoeve van ons, 20-eeuwse schrijfpuzzelaars, voorbeelden te tonen van samengetrokken lettergroepen. Het zijn deze ligaturen, waarin de vormen van de individuele letters nauwelijks meer herkenbaar zijn, die ons bij het lezen van het oud schrift vaak moeilijkheden opleveren.

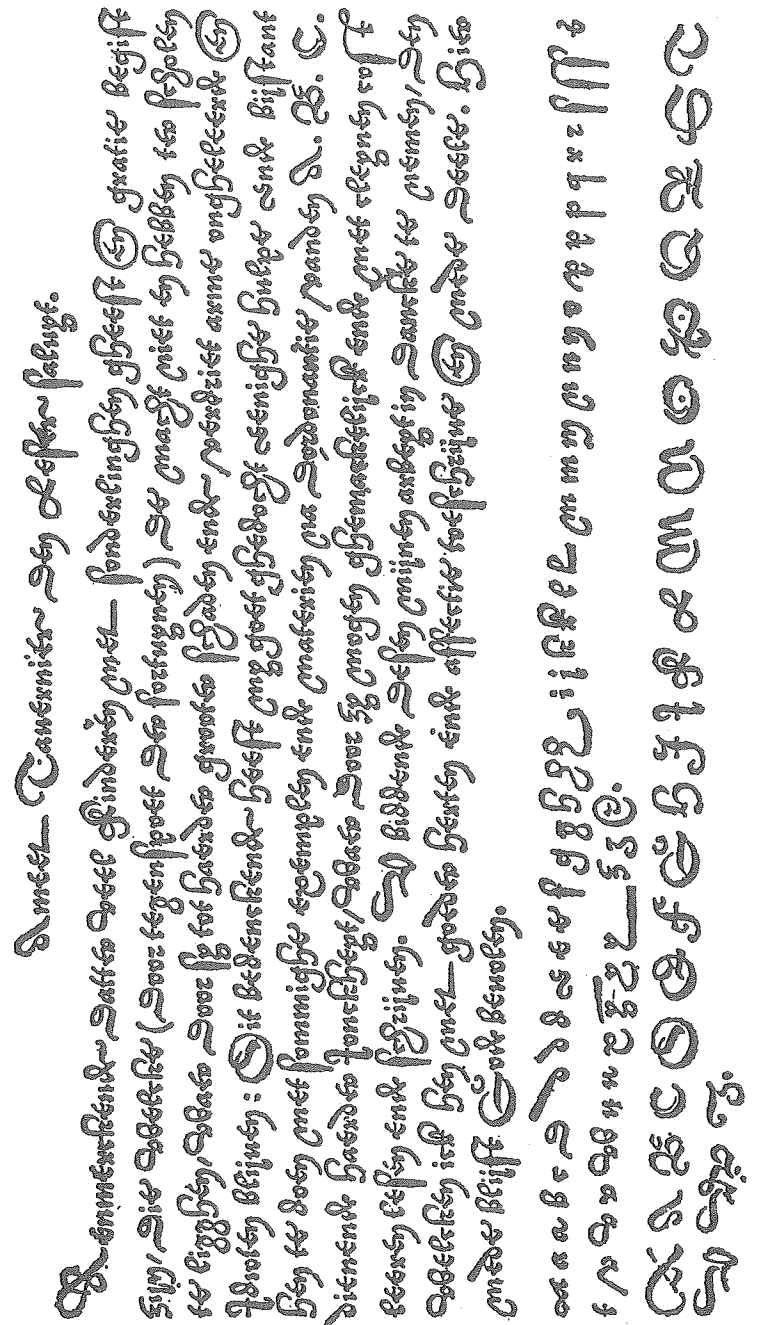

fig. 1.

Op het Plantijn-Moretusmuseum te Antwerpen wordt echter een verzameling van 87 originele matrijzen bewaard van Taverniers geschreven letter. De verzameling bevat naast de onderkast, en een onvolledige reeks kapitalen, ook nog een belangrijke reeks ligaturen en compendia. Uit deze matrijzen werden rond 1960 nieuwe letters gegoten en afgedrukt in het boek van Carter en Vervliet over Civilité-lettertypes. In fig. 2 vindt men een voorstelling van deze verzameling.

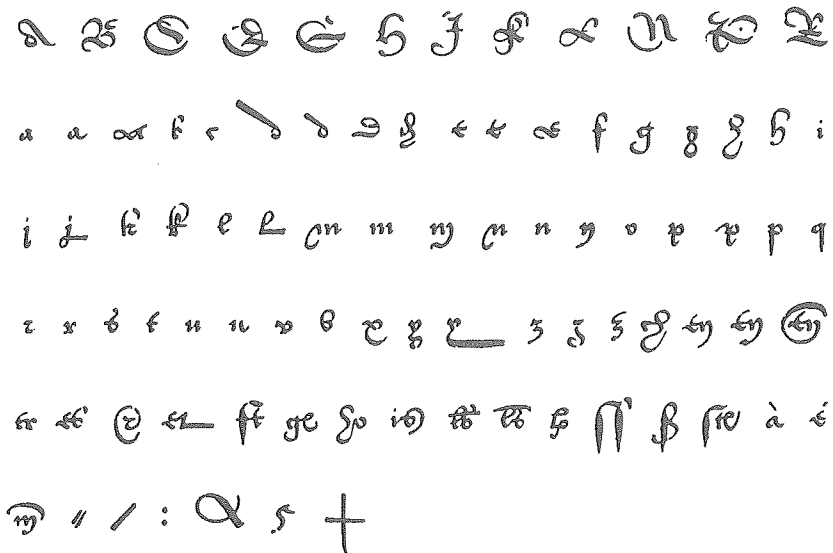

Fig. 2.

Een ander civilité-lettertype is dit ontworpen door Hendrik van der Keere. Hij had een lettergieterij in Gent, die door zijn vader met dezelfde naam overgenomen was van een drukker Lambrecht. Hendrik van der Keere de Oudere drukte reeds ordonanties voor het stadsbestuur en pamfletten in een zwaar aandoend geschreven letter (fig. 3). Het is niet bekend wie deze letter gesneden heeft. Hij komt o.a.

Dit voorgevondt gheschreuen
 Exemplar (van den Costuymen der
 Stede en Gheprovincien van
 Ghendt) is ghesollationneert
 seggends sijn Originall/ ende is bevonden
 deronds: Vt gheschreuen van den Tytel/ Ordon
 ende Tafel.

Fig. 3.

voor in de uitgave van 1564 van de Costumen der Stede van Ghendt. Hendrik van der Keere de Jongere trad in dienst bij Plantin en ontwierp een sierlijke "Mediane Geschreven" letter. In het Museum Plantijn Moretus wordt een druk bewaard waarin hij publiciteit maakt voor zijn nieuwe letter: (fig. 4).

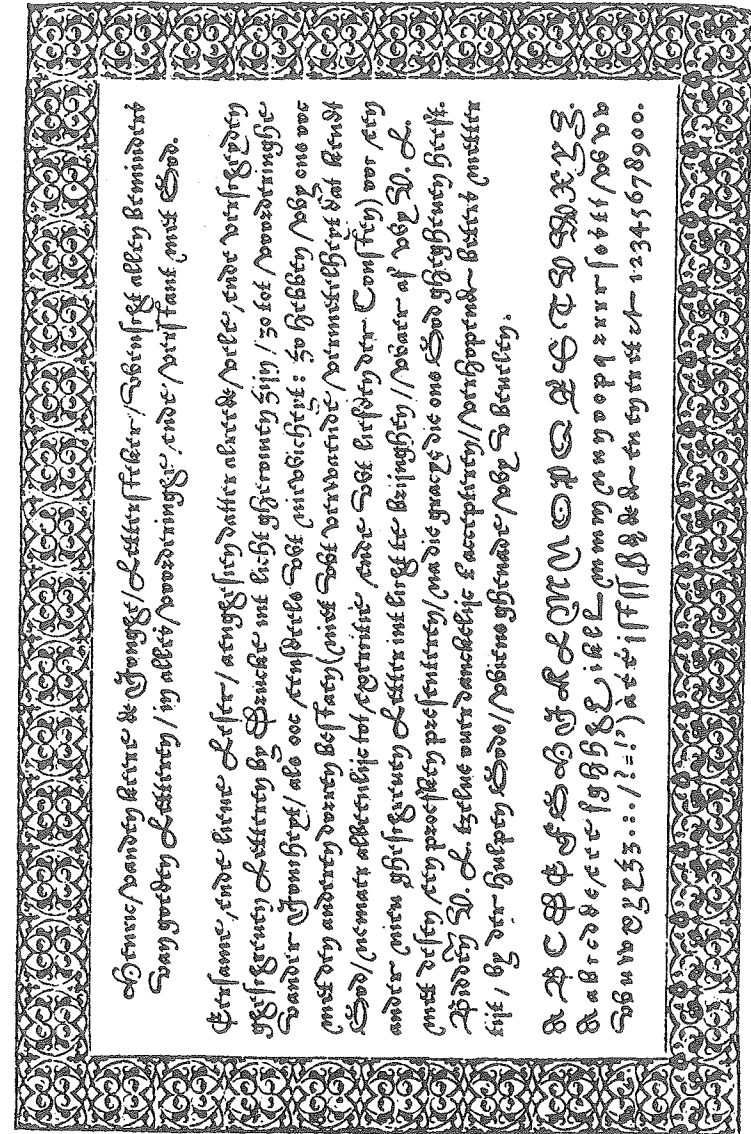

Fig. 4.

Henric vanden keere de Jonghe, Lettersteker, wensch allen beminders van goeden Letteren, in alles voorderinghe ende verstant met God.

Eersame ende lieve Leser, aenghesien datter alreede vele, ende verscheyden gheschreven Letteren by Drucke int licht ghecommen zijn, zo tot voorderinghe vander Joncheyt, als ooc eensdeels vvt niewicheyt: zo hebben wij ons ooc met den anderen dorren bestaen, (niet vvt verwaende vermetelheyt dat kendt God, nemaer alleenlijc tot exercitie ende vvt liefden der Consten) ooc een ander nieu ghescreven Letter in licht te brijnghen, waer al wij U.L. met desen een proefken presenteren, na die gracye die ons God ghegheven heeft. Bidden(de) U.L. tzelve over danckelijc t accepteren, verhopend(e) beters metter tijt, by der hulpen Gods, wiens ghenade wij u bevelen.

Eronder wordt eveneens het gehele alfabet in kapitaal en onderkast samen met enkele ligaturen en de cijfers afgedrukt.

Ook in het lettergieterbedrijf van de familie van Wolsschaten te Antwerpen werd gedurende de zeventiende en achttiende eeuw een "Texte Geschreven" lettertype gebruikt. Ook hiervan is een (onvolledige) verzameling matrijzen bewaard in het Museum Plantijn Moretus (fig. 5).

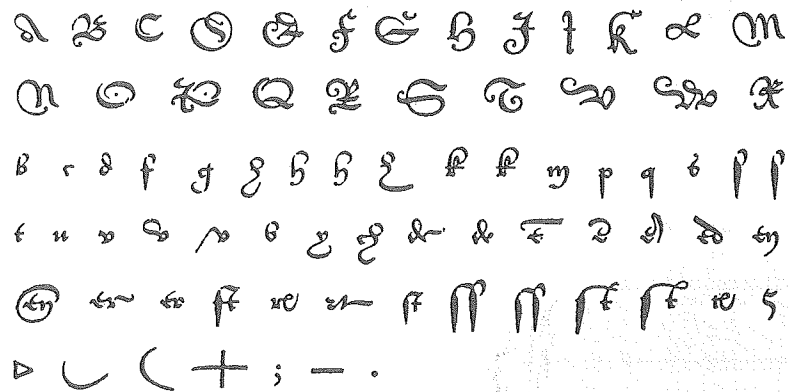

Fig. 5.

De bloei van de civilité-lettertypes is kortstondig geweest. Zowel de schoolmeesters als diegenen die zichzelf in het schrijven onderrichten, hadden al spoedig niet meer genoeg aan de beheersing van het gotische schrift. De kennis van de Italiaanse handschriften werd meer en meer noodzakelijk, en omdat deze steeds zwie-riger en vrijer werden, konden ze niet meer in gegoten druk vervaardigd worden.

Toch treft men nog zeer lang, zelfs tot in de 19de eeuw sporadisch de civilité-lettertypes aan in volksboekjes en andere populaire uitgaven (3).

P. DONCHE

(3) Een van de bekendste werken gedrukt in het civilité-lettertype in de Nederlanden, en dat nog 1655 geheel en in 1690 gedeeltelijk in dit lettertype werd gezet, is het stichtelijk boekje in twee delen van Lowijs Porquin: *Een Lieflick Memorie Boeck / Den vversten Wille*. Het boekje werd in 1563 "gheprint Thantwerpen, inde gulden Roose by Ameet Tavernier Lettersteke". Over dit boek en het leven van de auteur, zie M. GREILSAMMER, *Een pand voor het paradijs. Leven en zelfbeeld van Lowys Porquin, Piemontees zakenman in de zestiende-eeuwse Nederlanden*, uitg. Lannoo, Tielt, 1989.